

S. MAŁGORZATA GONCIARZ SSND*

DZIAŁALNOŚĆ ZGROMADZENIA
SIÓSTR SZKOLNYCH DE NOTRE DAME
W POLSCE NA KRESACH WSCHODNICH
W LATACH 1904-1945

THE ACTIVITY OF THE SCHOOL SISTERS OF NOTRE DAME CONGREGATION
IN POLAND IN THE EASTERN BORDERLANDS DURING
THE YEARS 1904-1945

Abstract: In 1904, Archbishop Józef Bilczewski invited the School Sisters of Notre Dame Congregation to Lviv to undertake educational and formative work with the youth threatened by the loss of their Catholic faith. From that year, the sisters began their educational mission in the Eastern Borderlands. They conducted their educational activities in five institutions – two in Lviv, and one each in Tłumacz, Morszyn, and Mikuliczyn. After Poland regained independence, the sisters actively participated in the spiritual and cultural rebuilding of the nation and the Church. The aim of this article is to introduce the activities of the Congregation and highlight its contribution to the development of the inhabitants of the Eastern Borderlands.

Keywords: Congregation of School Sisters of Notre Dame, Archbishop Józef Bilczewski, education, upbringing, Catholic religion, Lviv, Mikuliczyn, Morszyn, Tłumacz.

Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame swoją działalność na Kresach Wschodnich rozpoczęło na początku XX w. Celem niniejszego artykułu jest

---

* S. Małgorzata Gonciarz SSND – Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame; doktorantka Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu; katechетка w szkole średniej w Bielsku-Białej; e-mail: s.malgorzata@interia.eu.

przybliżenie działalności tej rodziny zakonnej zgodnej z jej celem i charyzmatem, prowadzonej w pięciu domach zakonnych na tych ziemiach.

Zbliżające się rocznice Zgromadzenia są ku temu dobrą okazją. W 2023 r. przypada 190. rocznica założenia Zgromadzenia (1833), natomiast w 2024 r. minie 120 lat od rozpoczęcia pracy Sióstr Szkolnych de Notre Dame we Lwowie. Należy też pamiętać o przypadającej w 2023 r. 100. rocznicy śmierci św. Józefa Bilczewskiego, arcybiskupa Lwowa, który sprowadził Zgromadzenie do archidiecezji lwowskiej i powierzył mu troskę o chrześcijańskie wychowanie i nauczanie dzieci i młodzieży, zwłaszcza dziewcząt.

Ponad 40-letni okres działalności Zgromadzenia na Kresach w archidiecezji lwowskiej – w województwach lwowskim i stanisławowskim – jest ważnym wkładem zarówno w życie tamtego Kościoła i społeczeństwa, jak i samego Zgromadzenia. W 1934 r. we Lwowie powstała samodzielna jednostka organizacyjna tej wspólnoty zakonnej – polska prowincja. Poprzez ofiarną pracę Siostry Szkolne de Notre Dame ubogacały swym charyzmatem i darami Ducha powierzonych sobie wychowanków, ich rodziny i tych, z którymi współpracowały. Ich działalność była dostrzegalna nie tylko na niwie pedagogicznej, ale służyły tam, gdzie wezwwała je Boża Opatrzność. Zgromadzenie było otwarte na wezwanie Kościoła i aktualne potrzeby społeczne i na nie odpowiadało.

1. HISTORIA ZGROMADZENIA SIÓSTR SZKOLNYCH DE NOTRE DAME

Początki Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame sięgają do Francji przełomu XVI/XVII w. i związane są z osobą św. Piotra Fouriera (1565-1640), kanonika regularnego św. Augustyna, i bł. Alicji le Clerc (1576-1622). Św. Piotr Fourier był wybitną osobowością. Jako proboszcz w Matincourt w Lotaryngii (od 1597) dostrzegł niski poziom religijny swoich parafian i dlatego szczególną uwagę poświęcał nauczaniu i wychowaniu dzieci i młodzieży¹.

Sprawą palącą w owych czasach było kształcenie dziewcząt. Działalność w tym kierunku rozpoczął dzięki Alicji le Clerc (1576-1622), która wyraźnie widziała tę potrzebę. W 1597 r. wyraziła ona pragnienie życia zakonnego. W 1598 r. została otwarta pierwsza placówka edukacyjna w Poussey². Zatwierdzenia zakonu dokonał papież Urban VIII w 1628 r. i przyznał mu nazwę Kanoniczki Regularne

¹ Por. E. KREUSCH. *Leben des Heiligen Peter Fourier Pfarres von Mattaincourt, Stiftern der Kongregation U.L. Frau (Notre Dame), Reformators der Augustiner-Chorherren*. Steyl 1899 s. 81 n.; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame w Polsce (1904-1939)*. Wrocław 1982 s. 11 (mps).

² Por. W.E. HUBERT. *Mutter Alexia le Clerc. Leben von ihr selbst und einer ihrer ersten Gefährtinnen beschrieben*. Mainz 1897 s. 1-98; G. PLETL. *Der hl. Peter Fourier ein Freund des Volkes und ein Bild der priesterlichen Caritas*. Warburg 1913 s. 49-59; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 12.

św. Augustyna Kongregacji de Notre Dame³. Ks. Piotr Fourier zmarł 9 grudnia 1640 r. w opinii świętości⁴.

Kongregacja Kanoniczek Regularnych św. Augustyna de Notre Dame rozwijała swoją działalność do czasu wybuchu rewolucji francuskiej w 1789 r.

Decyzję powołania na nowo do życia żeńskiego zakonu nauczającego w Bawarii podjął ks. Michał Wittmann (1760-1833)⁵, były spowiednik sióstr, proboszcz katedry, a od 1832 r. biskup ordynariusz diecezji ratyżbońskiej⁶. Pragnął wskrześcić szkołę i oddać ją w ręce sióstr zakonnych⁷. Potrzebę nauczania dziewcząt rozumiała też Karolina Gerhardinger, uczennica Sióstr Kanoniczek Regularnych. Odpowiedziała na wezwanie swojego proboszcza. Pierwszy klasztor Karolina Gerhardinger założyła 24 października 1833 r. w Neunburgu vorm Wald, przybierając imię matka Teresa. Właśnie ta data została przyjęta za dzień powstania Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame⁸.

Po śmierci biskupa Michała Wittmanna spadkobiercą jego planów został ks. Sebastian Job (1767-1834)⁹. W 1833 r. napisał statut pt. *Duch Konstytucji Religijnego Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame*¹⁰.

W XIX w. nastąpił szybki rozwój tego Zgromadzenia¹¹. W 1847 r. matka Teresa z pięcioma siostrami wyjechała do Ameryki i tam, w Santa Maria i w Baltimore,

---

³ Por. J.H. SCHÜTZ. *Das segensreiche Wirken der Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche in Deutschland samt Ordenstrachtenbildern*. I. Paderborn 1926 s. 132-133; *Żywot św. Piotra Fourier kanonika regularnego laterańskiego kanonizowanego dnia 27 maja 1897 r.* Kraków 1897 s. 15; W.E. HUBERT. *Mutter Alexia le Clerc* s. 218; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 14.

⁴ Por. *Żywot św. Piotra Fourier* s. 1; W.E. HUBERT. *Mutter Alexia le Clerc* s. 218-221; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 15.

⁵ Por. A. POELLINGER. *Bischof Wittmann und seine Zeit* (†8 März 1833). Regensburg (b.r.w.) s. 21; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 17.

⁶ Por. *Die Schlesische Ordensprovinz der Kongregation der Armen Schulschwestern von U.L. Fr. von 1851 bis 1926. Ein Gedenkblatt verfasst von Mitgliedern der Provinz*. Breslau 1926 s. 4-6; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 17.

⁷ Por. R. MITTERMÜLLER. *Leben und Wirken des frommen Bischofs Michael Wittmann von Regensburg*. Milwaukee 1879 s. 115; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 17.

⁸ Por. F. FRIESS. *Leben der Erwürdigen Mutter Maria Theresia v. Jesu Gerhardinger, Gründerin und erste Generaloberin des Ordens der Armen Schulschwestern de Notre Dame*. München 1907 s. 27-40; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 19.

⁹ Por. J.H. SCHÜTZ. *Das segensreiche Wirken der Orden* s. 129; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 18.

¹⁰ Por. S.F. JOB. *Geist der Verfassung des religiosen Vereins der Armen Schulschwestern de Notre Dame, zur Erziehung der weiblichen Jugend*. Stadtamhof 1839; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 20.

¹¹ Por. F. FRIESS. *Leben der Erwürdigen Mutter Maria Theresia* s. 57-60; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 22.

założyła pierwsze domy¹². W 1854 r. Zgromadzenie zostało zatwierdzone dekretem Stolicy Apostolskiej, a matka Teresa mianowana przełożoną generalną.

W 1851 r. Siostry Szkolne de Notre Dame zostały powołane do Wrocławia przez ordynariusza wrocławskiego kard. Melchiora von Diepenbrocka. Znał on osobiście matkę Teresę z czasów, gdy był w Regensburgu. Pragnął podnieść poziom religijny w diecezji przez wychowanie chrześcijańskie dziewcząt. Pierwszy dom we Wrocławiu matka Teresa otworzyła przy ul. św. Marcina 10. Liczne zgłoszenia kandydatek sprawiły, że w 1855 r. powstał we Wrocławiu dom prowincjalny z 28 placówkami. Do Zgromadzenia wstępowały także kandydatki narodowości polskiej, dzięki czemu mogło ono otwierać szkoły polskie¹³.

W 1859 r. Siostry Szkolne de Notre Dame na zaproszenie proboszcza parafii św. Mikołaja ks. Mikołaja Bulowskiego przybyły do Bielska-Białej, by prowadzić katolicką szkołę dla dziewcząt¹⁴.

9 maja 1879 r. w Monachium zmarła matka Teresa. W chwili jej śmierci Zgromadzenie liczyło 291 domów, 2319 sióstr, 636 kandydatek, 77 682 dziewczęta było pod opieką wychowawczą sióstr. W 1924 r. Stolica Święta zatwierdziła nową regułę Zgromadzenia¹⁵.

2. SPROWADZENIE SIÓSTR SZKOLNYCH DE NOTRE DAME DO POLSKI

Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame swoją działalność na Kresach Wschodnich rozpoczęło w 1904 r. Ziemie te znajdowały się wówczas pod zaborem austriackim. Była to najbardziej zacofana prowincja zaboru austriackiego. Układ rozbiorowy Polski zawarty w 1772 r. przez Rosję, Austrię i Prusy oddawał monarchii austriackiej południowo-zachodnią część Polski, nazwaną przez zaborcę Królestwem Galicji i Lodomerii¹⁶. Dalsze nabytki terytorialne Austria uzyskała

---

¹² Por. P.M. ABBELEN. *Die Erwürdige Mutter Carolina Friess, Erste General-Comissärin der Schulschwestern von Notre Dame. Ein Lebens und Charakter-Bild*. St. Louis 1892 s. 259-260; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 24.

¹³ Por. E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 24-25.

¹⁴ Por. J. KIEDOS. *Działalność oświatowo-wychowawcza Sióstr Szkolnych de Notre Dame w Bielsku i Strumieniu*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 25/26:1992-1993 s. 300.

¹⁵ Por. F. FRIESS. *Leben der Erwürdigen Mutter Maria Theresia* s. 365; E. Kupka. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 22.

¹⁶ W 1741 r. cesarzowa Maria Teresa, koronując się węgierską koroną św. Stefana, przyjęła również tytuł królowej Galicji i Lodomerii, obejmujących księstwo halickie i księstwo włodzimierskie. Było to związane z zasiadaniem w XIII w. na tronie księstwa halicko-włodzimierskiego węgierskiego króla Kolomana. Fakt ten stanowił też uzasadnienie zajęcia przez Austrię części ziem Rzeczypospolitej w 1772 r. w czasie pierwszego rozbioru Polski. Określenie Galicja i Lodomeria, potocznie skracane do samej tylko Galicji, do szerszego użycia weszło po pierwszym rozbiorze Polski. Wówczas to Austrii przypadły ziemie obejmujące m.in. Ruś Czerwoną z Lwowem, Przemyślem, Sanokiem

w trakcie trzeciego rozbioru w 1795 r. W 1846 r. do Galicji został wcielony Kraków wraz z okręgiem i w tym kształcie terytorialnym Galicja przetrwała pod panowaniem austriackim do 1918 r.¹⁷

W 1867 r., w związku z ustanowieniem monarchii dualistycznej, Królestwo Galicji i Lodomerii pozostało w składzie Cesarstwa Austrii-Przedlitawi. Sejm miał prawo uchylać ustawy dotyczące gospodarki krajowej, komunikacji, szkolnictwa i zdrowia. Dzięki temu Galicja stała się ośrodkiem polskiego ruchu niepodległościowego. Kondycja gospodarcza tego regionu była wręcz katastrofalna. Nie lepiej od warunków materialnych przedstawiał się stan oświaty w Galicji. Szkoła galicyjska z tytułu języka wykładowego była szkołą polską, natomiast o treściach nauczania decydował rząd zaborcy. Czas nauki ograniczono do sześciu lat, podczas gdy w całej Austrii obowiązywało ośmioletnie nauczanie. Szkołom w miastach poświęcono więcej uwagi i troski. Szkół średnich w Galicji było niewiele i nie były równomiernie rozmieszczone. Na 52 gimnazja w całej Galicji 10 funkcjonowało we Lwowie. Liczba analfabetów wynosiła ok. 3,5 mln, a ok. 40% ogółu dzieci w wieku szkolnym nie uczęszczało do szkoły. Sytuacja szkolnictwa była bardzo ciężka z powodu braku nauczycieli i budynków szkolnych, niedbałości i lichych płac nauczycieli¹⁸.

Na obszarze Galicji w specyficznej sytuacji znajdował się również Kościół katolicki. Austria była wprawdzie krajem katolickim, jednak rząd usiłował podporządkować Kościół państwu i utrudniał jego działalność. Uważał, że „Kościół ma być podporą tronu”. Warunki działalności duszpasterskiej dla polskiej ludności katolickiej były trudne z uwagi na małą liczbę parafii i brak księży¹⁹.

---

i Bełzem, południową Małopolskę z Oświęcimiem, Tarnowem i Nowym Sączem oraz zachodni fragment Podola (Tarnopol, Zbaraż) i fragment ziemi chełmsko-włodzimierskiej z Zamościem. Tereny te uzyskały w 1849 r. status kraju koronnego Austrii, o oficjalnej nazwie Królestwo Galicji i Lodomerii. Nawiązując do tytułu *Rex Galiciae et Lodomeriae*, dyplomacja austriacka starała się uzasadnić prawo monarchów austriackich – jako spadkobierców korony węgierskiej – do zajętych ziem. W 1846 r. Austriacy ponownie zajęli Kraków, likwidując formalnie niezależną Rzeczpospolitą Krakowską. Od tego czasu oficjalna nazwa prowincji brzmiała: Królestwo Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwami Oświęcimia i Zatora. Por. R. PYSIEWICZ-JĘDRUSIK, A. PUSTELNIK, B. KONOPSKA. *Granice Śląska*. Wrocław 1998 s. 28.

¹⁷ Por. S. GRODZISKI. *W Królestwie Galicji i Lodomerii*. Kraków 1976 s. 51.

¹⁸ Por. W. URBAN. *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815-1965)*. Rzym 1966 s. 400; Z. DULCZEWSKI. *Walka o szkołę na wsi galicyjskiej w świetle stenogramów Sejmu Krajowego 1861-1914*. Warszawa 1953 s. 168; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 35.

¹⁹ Por. W. URBAN. *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce* s. 377.

W tak ciężkich warunkach 20 stycznia 1901 r. we Lwowie ks. abp. Józef Bilczewski²⁰ objął stolicę rozległej metropolii obrządku łacińskiego. Był to człowiek żywej wiary i ogromnej wiedzy. Jako pasterz archidiecezji pragnął swoją ojcowską troską ogarnąć wszystkich, nie pomijając nikogo. Dokładał wszelkich starań, by lud polski zachować przy polskości, a drogą do tego było trwanie przy wierze katolickiej obrządku łacińskiego. Wielkie nadzieje pokładał w młodym pokoleniu. Troszczył się o religijno-moralną kondycję młodzieży akademickiej, wiele uwagi poświęcał młodszej młodzieży oraz dzieciom. Interesował się szkolnictwem niższym, zapoznawał się z jego poziomem moralnym i naukowym, starał się zapobiegać jego brakom i zakładał nowe szkoły.

Metropolita lwowski ubolewał nad tym, że do szkoły ewangelickiej, jedynej z językiem wykładowym niemieckim we Lwowie, uczęszczało 250 dzieci katolickich, które nasiąkały tam obojętnością religijną. Te dzieci pochodziły z rodzin austriackich i nie znały języka polskiego, a wiele spośród nich zamierzało się dalej kształcić w Niemczech. Poziom nauczania w tej szkole był wysoki. Aby zapewnić tej młodzieży wszystkie korzyści, jakich szukała w szkole ewangelickiej, arcybiskup sprowadził do Lwowa Braci Szkolnych i Siostry Szkolne de Notre Dame²¹. Wielokrotnie zwracał się do zarządu generalnego w Monachium z prośbą o objęcie szkół utrakwistycznych na terenie Galicji. Dopiero pod koniec 1903 r. Zgromadzenie z radością przyjęło jego zaproszenie. Przełożona Prowincji Śląskiej we Wrocławiu matka Michaela Beck (1840-1915) zaufała Bogu i wysłała cztery siostry do Lwowa²².

---

²⁰ Ks. abp Józef Bilczewski, obecnie święty, urodził się 26 kwietnia 1860 r. w Wilamowicach k. Kęt. Po uzyskaniu dyplomu maturalnego w 1880 r. wstąpił do seminarium duchownego w Krakowie. 6 lipca 1884 r. przyjął święcenia kapłańskie. W 1886 r. uzyskał doktorat z teologii na Uniwersytecie Wiedeńskim. W oparciu o dalsze studia w Rzymie i w Paryżu habilitował się w 1890 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Rok później został profesorem teologii dogmatycznej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, piastując przez pewien okres funkcję dziekana Wydziału Teologicznego, a także rektora uniwersytetu. 17 grudnia 1900 r. papież Leon XIII mianował go arcybiskupem lwowskim obrządku łacińskiego. Przez 23 lata bardzo pracowitego pasterzowania w archidiecezji, które przypadło na ciężkie czasy I wojny światowej i wojny w 1920 r., po świątobliwym życiu, zmarł 20 marca 1923 r. w powszechnej opinii świętości. Został pochowany na Cmentarzu Janowskim we Lwowie. Beatyfikowany 26 czerwca 2001 r. we Lwowie przez papieża Jana Pawła II, podczas pielgrzymki na Ukrainę. Kanonizowany 23 października 2005 r. przez papieża Benedykta XVI w Rzymie. Cyt. za: Św. Józef Bilczewski, biskup. <<https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/10-23b.php3>> [dostęp: 14.04.2023].

²¹ Por. M. TARNAWSKI. *Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki rys życia i prac.* Lwów 1924 s. 136.

²² Por. *Die Schlesische Ordensprovinz der Kongregation der Armen Schulschwestern* s. 87; E. КУРКА. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 44.

3. PRACA SIÓSTR SZKOLNYCH DE NOTRE DAME WE LWOWIE

Na początku XX w. Lwów był centrum polskiej kultury, największej wolności i swobód obywatelskich. Był też tygłem kultur i narodów, mozaiką różnorodności języków, przekonań religijnych, społecznych i przeróżnych zwyczajów. Przywiązanie do wiary i Kościoła rzymskokatolickiego dawało Polakom siłę przetrwania. Wiara katolicka pozwalała być polskiej społeczności Lwowa, jak i całych Kresów Wschodnich, tolerancyjną wobec innych wyznań i kultur, jak również otwartą na inność i różnorodność.

Abp Bilczewski sprowadzając Siostry Szkolne de Notre Dame, chciał, aby realizowały działalność edukacyjną, ale również strzegły dziewczęta, bez względu na język i narodowość, i wychowywały je w wierności Kościołowi katolickiemu. Pierwsze cztery siostry przybyły do Lwowa 24 sierpnia 1904 r. i zamieszkały chwilowo u sióstr boromeuszek. Dwa dni później s. M. Akwinata Mierzwa wynajęła w Banku Wiedeńskim przy ul. Jagiellońskiej 3 pomieszczenia na mieszkania dla sióstr i na klasy szkolne. 16 września 1904 r. był dniem otwarcia prywatnej szkoły żeńskiej dla dziewcząt, która początkowo liczyła cztery klasy niższe, do których uczęszczało 56 uczennic. Była to szkoła dwujęzyczna. Jej kierownikiem z ramienia metropolity lwowskiego został ks. Bernard Józef Handl (1857-1924). Był on dobrym pedagogiem, odznaczał się wielkim taktem w stosunku do grona nauczycielskiego, rodziców i dzieci. Dzięki dobrej znajomości ówczesnej sytuacji szkolnej Lwowa pomógł siostrąm przezwyciężyć trudności w początkowym okresie ich działalności. Służył im radą i pomocą. Był w tej szkole także katechetą. Uroczystego poświęcenia domu dokonał osobiście abp Bilczewski w obecności sióstr, uczennic i ich rodziców. Ponieważ siostry przybyły w roku jubileuszowym 50-lecia ogłoszenia dogmatu Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, dom został poświęcony Maryi Niepokalanej jako Matce Zgromadzenia²³.

Wkrótce wynajęte pomieszczenia okazały się niewystarczające, gdyż zwiększała się liczba chętnych uczennic. Ponadto życzeniem arcybiskupa było, aby siostry prowadziły szkołę dziewięcioklasową. Dlatego siostra przełożona M. Akwinata Mierzwa 22 maja 1905 r. zakupiła od Jadwigi Kędzierskiej dwupiętrowy budynek przy ul. Ochronek 8. Siostry przeniosły się do nowego domu 15 lipca 1905 r., a 2 sierpnia został on poświęcony przez arcybiskupa. Podobnie jak poprzedni, został powierzony opiece Najświętszej Maryi Pannie Niepokalanej Poczętej. Kilka lat później, w 1913 r., z powodu niedostatecznej ilości sal szkolnych i wzrastającej liczby uczennic, siostry podjęły decyzję o wybudowaniu drugiego budynku

²³ Ks. J. Handl (1857-1924) święcenia kapłańskie otrzymał w 1880 r. Por. *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Secularis et Regularis Archidioecesis Leopoliensis Rit. Lat. pro Anno Domini 1906*. Leopoli 1906 s. 16, 271; *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Secularis et Regularis Archidioecesis Leopoliensis Rit. Lat. pro Anno Domini 1905*. Leopoli 1905 s. 328; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 127.

szkolnego. W tym celu 23 maja 1913 r. zakupiły parcelę przylegającą do domu przy ul. Ochronek od firmy handlowej Elster-Topf. Z powodu wybuchu I wojny światowej budowę rozpoczęły dopiero w 1925 r. W 1930 r. zakończono nadbudowę trzeciego piętra i poddasza mieszkalnego przy ul. Ochronek 8 oraz budowę trzypiętrowego domu frontowego z zamieszkalnym poddaszem przy ul. Ochronek 8a²⁴.

Dom lwowski stał się centrum życia i pracy sióstr na polskiej ziemi. Do 1924 r. organizacyjnie podporządkowany był Śląskiej Prowincji we Wrocławiu. Z roku na rok wzrastała liczba Polek wstępujących do Zgromadzenia. Fakt ten budził nadzieję utworzenia samodzielnej polskiej prowincji i nowicjatu we Lwowie. Łączyło się to nie tylko z zadaniem formacji zakonnej, ale i przygotowaniem zawodowym członkiń. Samodzielnym domem polskiej prowincji Sióstr Szkolnych de Notre Dame stał się w 1934 r. Pierwszymi nauczycielkami we Lwowie były: s. M. Akwinata Mierzwa, s. M. Stanisława Kostka Blankard, s. M. Berchmana Moritz, s. M. Fidelisa Frach, s. M. Eufemia Kurzydym, s. M. Bonawentura Kober, s. M. Archangela Piechaczek. W pracach domowych wyręczała siostry s. M. Claudina Leppich²⁵.

Zgodnie z wolą abp. Bilczewskiego siostry uczyły pisanie i czytania jednocześnie w dwóch językach – polskim i niemieckim w pierwszych czterech klasach. W tych językach prowadziły nauczanie także w klasach wyższych. W tym miejscu warto wspomnieć, iż od samego początku istnienia szkoła była bardzo dobrze odbierana przez rodziców dzieci tam uczęszczających. Świadczą o tym chociażby słowa uznania wyrażone przez nich na akademii zorganizowanej przed zakończeniem roku szkolnego 1904/1905²⁶.

Z nowym rokiem szkolnym siostry rozpoczęły pracę w nowo zakupionym budynku przy ul. Ochronek 8, w dziewięciu klasach (czterech niższych i pięciu wydziałowych). 7 lipca 1905 r. szkoła otrzymała prawa publiczne dla klas niższych. Celem dziewięcioklasowej szkoły wyższej dla dziewcząt, prowadzonej przez siostry, było wychowanie religijno-moralne i obywatelskie oraz przygotowanie intelektualne i praktyczne dzieci i młodzieży do ich przyszłych zadań. Liczba uczennic w roku szkolnym 1905/1906 wzrosła do 180. Tak rozpoczętą działalność siostry rozwijały również w następnych latach.

Trudnym dla społeczności szkolnej był rok szkolny 1918/1919. Został on zakłócony zatargiem z Ukraińcami, którzy zajęli znaczną część Lwowa. Dzięki bohaterkiej postawie żołnierzy, ludności miasta, a szczególnie młodzieży i dzieci, tzw. Orłąt Lwowskich, 22 listopada 1918 r. Lwów został obroniony. Następnego

---

²⁴ Por. APNDO Opole. Plany, wyciągi hipoteczne odnośnie domów Sióstr Szkolnych de Notre Dame. Lwów; Pismo Król. Stoł. m. Lwowa, 18.08.1927 r. L.M. 60.539/27 W.III., do Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame; Pismo Magistratu Król. Stoł. m. Lwowa, 22.02.1930, L.M. 23.227/30 W.III., do Kongregacji Sióstr Szkolnych de Notre Dame; E. КУРКА. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 49.

²⁵ Por. APNDO Opole. *Kronika szkoły powszechnej i wydziałowej we Lwowie 1904-1939* s. 3-4.

²⁶ Por. *tamże* s. 5, 8, 21, 27, 39, 62, 90-91.

dnia rozpoczęła się nauka. Jednak władze szkolne, w trosce o bezpieczeństwo dzieci i młodzieży, zarządziły zamknięcie szkół. Dopiero 23 kwietnia 1919 r. rozpoczęła się normalna nauka trwająca do końca roku szkolnego. Przełomowym dla szkoły prowadzonej przez Siostry Szkolne de Notre Dame był rok szkolny 1919/1920, gdy Polska obroniła niepodległość przed bolszewikami. Na życzenie rodziców i za zgodą władz szkoły dwujęzycznej wprowadzono język polski jako wykładowy do wszystkich przedmiotów. Przekształcenie placówki nie sprawiło żadnych trudności, gdyż wszystkie siostry były rodowitymi Polkami. Tego roku naukę rozpoczęły 262 uczennice²⁷.

Stosując się do wymogów nowej organizacji szkolnictwa, 1 września 1932 r. siostry otworzyły piątą klasę szkoły powszechnej zamiast pierwszej gimnazjalnej. Podniesiono też wiek obowiązujący do klasy pierwszej z sześciu do siedmiu lat. W roku szkolnym 1933/1934 szkoła powszechna obejmowała sześć klas i miała charakter szkoły o trzech szczeblach. Przyjęła również statut zawarty w ustawie z 11 marca 1932 r.²⁸

W swej działalności siostry nie ograniczały się tylko do realizacji programu naukowego i troski o budynki szkolne. Za pierwszorzędne zadanie uważały wychowanie religijne. Miało ono na celu wpajanie trwałych zasad katolickich opartych na głębokiej wierze. Wiedzę religijną uczennice pogłębiały na lekcjach religii. Katechetami w szkole byli księża – pierwszym był wspomniany już ks. Bernard Józef Handl, a dla dziewcząt obrządku greckokatolickiego ks. Jan Dawidowicz. Do pracy w szkole dołączył ks. Rudolf Opacki, który związał się z nią do końca jej istnienia we Lwowie.

Jak już wspomniano, działalnością tej szkoły w sposób szczególny zainteresowany był abp Bilczewski, który przeprowadzał tam wizytacje nauki. Osobiście przychodził do każdej klasy i egzaminował dzieci z katechizmu. W swoim dzienniku po wizytacji arcybiskup zanotował, że „[...] w szkole Sióstr Szkolnych de Notre Dame znalazł dobre stosunki”²⁹.

W ciągu roku szkolnego uczennice przystępowały wspólnie do sakramentów świętych pokuty i Eucharystii – na początku roku szkolnego, z okazji święta patronalnego szkoły – Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny (8 grudnia),

²⁷ Por. *tamże* s. 17; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 142.

²⁸ APNDO Opole. *Kronika szkoły powszechnej i wydziałowej* s. 56. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. *O ustroju szkolnictwa* określa organizację szkół powszechnych. Art. 11 pkt 2 rozróżnia w programie szkoły powszechnej trzy szczeble: pierwszy obejmuje elementarny zakres wykształcenia ogólnego; drugi jest rozszerzeniem i pogłębieniem szczebla pierwszego; trzeci ma przysposobić młodzież pod względem społeczno-obywatelskim i gospodarczym. Art. 12 mówi dalej, że szkoły powszechne trzeciego stopnia realizują wszystkie trzy szczeble programowe w pełnym zakresie. Por. M. PĘCHERSKI, M. ŚWIĄTEK. *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1969. Podstawowe akty prawne*. Warszawa 1972 s. 164; W. GRABOWSKA. *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1932-1939*. Wrocław 1976 s. 51-52; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 144.

²⁹ Por. *Dziennik Sługi Bożego Józefa Bilczewskiego Arcybiskupa Lwowskiego o. ł.* Lwów 1921 s. 83.

zakończenie półrocza, w Wielkim Poście, na zakończenie roku szkolnego. W okresie Wielkiego Postu odbywały się rekolekcje dla uczennic, które głosili m.in. następujący kapłani: ks. Bartłomiej Szulc (1918), ks. Rudolf Opacki (1919), ks. kanonik Józef Dziędzielewicz (1922), ks. Hieronim Harmata SJ (1924), ks. Władysław Popłatek (1936), o. Fidelis Kędziński (1937), ks. Piotr Szelast SJ (1938)³⁰.

Bardzo uroczyste obchodzono co roku pierwszą Komunię Świętą uczennic klasy trzeciej szkoły powszechnej. Często udzielał jej sam metropolita lwowski. Czasem łączono tę uroczystość z udzielaniem sakramentu bierzmowania starszym uczennicom. Świętem patronalnym szkoły była uroczystość Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Uczennice gromadziły się w tym dniu w kaplicy na specjalnym nabożeństwie i akademii³¹.

Ważniejsze wydarzenia skupiały dziewczęta na Mszy św. lub nabożeństwie. W kaplicy szkolnej odbywały się także nabożeństwa za zmarłych: m.in. za długoletniego inspektora szkolnego Alojzego Wanczurę (8 września 1935), za ministra Sławomira Czerwińskiego (5 września 1931), za prezydentową Michalinę Mościcką (2 września 1932), za zmarłego ministra Bronisława Pierackiego (21 sierpnia 1934). Uczennice lub ich delegatki brały też udział w nabożeństwach urządzanych w katedrze, np. za śp. Marię Konopnicką, Fryderyka Chopina. Również w ramach uroczystości patrona młodzieży polskiej św. Stanisława Kostki uczennice szkoły przygotowały uroczyste triduum w kaplicy szkolnej. Żywe zainteresowanie sprawami Kościoła zaznaczyły poprzez udział w Mszy św. odprawionej 17 czerwca 1928 r. przez prymasa Polski abp. Augusta Hlonda z okazji Kongresu Eucharystycznego we Lwowie. 20 kwietnia 1929 r. uczestniczyły również w Mszy św. i uroczystym poranku z okazji jubileuszu 50-lecia kapłaństwa papieża Piusa XI³².

Dziewczęta uczęszczające do szkoły pod patronatem Najświętszej Maryi Panny odznaczały się szczególnym nabożeństwem do Matki Bożej. Wyrazem tego było codzienne odmawianie przez nie w maju przed rozpoczęciem lekcji litanii loretańskiej. Jeszcze bardziej pragnienie oddania czci Matce Bożej wyrażało się w działalności Sodalicii Mariańskiej na terenie gimnazjum, którą 26 maja 1929 r. założył ksiądz dyrektor Rudolf Opacki. Pierwszą prezeską Sodalicii była uczennica klasy ósmej Irena Milczanowska. Sodalicja liczyła 61 członkiń i stała się ośrodkiem życia duchowego uczennic³³. W obrębie Sodalicii utworzona sekcja misyjna,

---

³⁰ Por. APNDO Opole. *Kronika szkoły powszechnej i wydziałowej* s. 8, 14-27, 81-87, 98; E. КУРКА. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 160.

³¹ Por. APNDO Opole. *Kronika szkoły powszechnej i wydziałowej* s. 57; E. КУРКА. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 161.

³² Por. APNDO. *Sprawozdania Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Sióstr de Notre Dame za lata 1927-1939. Sprawozdanie za rok szkolny 1928/29* s. 10; E. КУРКА. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 200.

³³ Por. APNDO. *Kronika Sodalicii Mariańskiej uczennic Gimnazjum i Liceum Sióstr de Notre Dame we Lwowie 1929-1939* s. 3; E. КУРКА. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 200.

która zajmowała się zbieraniem znaczków pocztowych na misje. Sodaliski wspierały czynnie misje katolickie w Japonii³⁴.

Sodalicja Mariańska przy gimnazjum Sióstr Szkolnych de Notre Dame była w żywej łączności z Sodalicjami innych Zakładów Wychowawczych Lwowa i uczestniczyła w zjazdach krajowych Związków Sodalicji Mariańskich, których zarząd mieścił się w Poznaniu³⁵. W roku szkolnym 1932/1933 Sodalicja Zakładu Sióstr Szkolnych de Notre Dame wysłała do Rzymu, do papieża Piusa XI pismo z prośbą o ogłoszenie dogmatu o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny³⁶.

Sodaliski brały również udział w zjazdach ogólnopolskich Sodalicji Mariańskich. W dniach 2-4 lipca 1930 r. zjazd ten odbył się we Lwowie. Otwarcie miało miejsce w auli Uniwersytetu Jana Kazimierza. W zakładzie u Sióstr Szkolnych odbywały się nabożeństwa i raut, a zebrania w Zakładzie Z. Strzałkowskiej. Jeden z referatów wygłosiła nawet uczennica gimnazjum de Notre Dame Stefania Bazylewiczówna. Tytuł jej wystąpienia był następujący: *Praca w Sodalicji nad wyrobieniem charakteru*. Praca w Sodalicji rozwijała się skutecznie w kierunku pogłębienia życia i wiedzy religijnej i wykazywała ukochanie idei mariańskiej³⁷.

W szkole Sióstr Szkolnych de Notre Dame bardzo ważnym elementem było wychowanie patriotyczne. Dla kształtowania uczuć i postawy patriotycznej wykorzystywano obchody uroczystości państwowych. Organizowane z tej okazji akademie były starannie przygotowywane i bardzo uroczyste obchodzone zarówno w szkole powszechnej, jak i w gimnazjum. Okazją do świętowania były ważne rocznice z historii Polski czy bieżące wydarzenia w kraju. W sposób szczególny świętowano rocznice uchwalenia Konstytucji 3 Maja oraz odzyskania niepodległości państwa polskiego (11 listopada). Program obchodów obejmował nabożeństwo dziękczynne, deklamacje, pieśni oraz inscenizacje związane z tematyką święta. Przy tej okazji zachęcano młodzież do gorliwej pracy nad sobą dla dobra odzyskanej Ojczyzny. W związku z ogłoszeniem nowej konstytucji 23 kwietnia 1935 r. przedstawiono młodzieży ważność tej chwili i obowiązki, które niosła

---

³⁴ Por. APNDO. *Sprawozdania z wizytacji Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Sióstr de Notre Dame we Lwowie za lata 1928-1938. Sprawozdanie, 21-23.01.1937*; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 203.

³⁵ Por. APNDO. *Kronika Sodalicji Mariańskiej* s. 4; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 204.

³⁶ Por. APNDO. *Sprawozdania Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Sióstr de Notre Dame za lata 1927-1939. Sprawozdanie za rok szkolny 1933/34* s. 10; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 206.

³⁷ Por. APNDO. *Sprawozdania Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Sióstr de Notre Dame za lata 1927-1939. Sprawozdanie za rok szkolny 1934/35* s. 22; *Sprawozdanie z wizytacji Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Sióstr de Notre Dame we Lwowie za lata 1928-1938. Sprawozdanie, 21-23.01.1937* s. 3; *Księga Protokołów z posiedzeń Rady Pedagogicznej* s. 367; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 208.

konstytucja. Według zapisu z *Kroniki Szkolnej* reakcją uczennic na te informacje był spontanicznie i entuzjastycznie zaintonowany hymn narodowy³⁸.

Okazją do wyrażenia uczuć patriotycznych były dni imienin przywódców państwa polskiego: nabożeństwo dziękczynne w dzień imienin prezydenta Rzeczypospolitej prof. Ignacego Mościckiego i marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, od 1936 r. marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego. Uczennice szkoły Sióstr Szkolnych de Notre Dame wzięły udział w pielgrzymce młodzieży (liczącej 1840 osób) Okręgu Szkolnego Lwowskiego do Krakowa, celem sypania „Kopca Marszałka Piłsudskiego” i złożenia mu hołdu w krypcie św. Leonarda. Patriotyzm uczennic wyrażała także ich reakcja na odezwę z kwietnia 1939 r. *Polska jest w potrzebie, Zbierajcie na Fundusz Obrony Narodowej* (FON). Na czek *Dzieci lwowskie na FON* uczennice wysłały 25 zł, a z samodzielnej zbiórki wpłaciły do miejskiej Kasy Oszczędności 250 zł. W dniu imienin przełożonej prowincjalnej – przełożonej szkoły M. Jarosławy Bonczek, zamiast kwiatów, dziewczęta szkoły powszechnej ofiarowały solenizantce 72 zł na FON, wiedząc, że sprawią jej tym wielką radość³⁹.

Na terenie szkoły działały też Koło Ligi Obrony Przeciwlotniczej i Gazowej oraz Koło Ligi Morskiej i Kolonialnej. Celem pierwszej organizacji było szerzenie wśród uczniów wiadomości o lotnictwie, obronie przeciwgazowej i przeciwlotniczej oraz zbieranie funduszy na poparcie obrony państwa. Natomiast zadaniem Koła Ligi Morskiej i Kolonialnej było wychowanie morskie młodzieży. Koła te organizowały spotkania i imprezy, z których dochód przeznaczano na FON⁴⁰. Bardzo żywotnym na terenie szkoły było również Towarzystwo Popierania Budowy Szkół (TPBSz), którego prezeską była nauczycielka Zofia Orliczowa⁴¹.

Pracujące we Lwowie Siostry Szkolne de Notre Dame miały świadomość, iż istotnym elementem wychowawczym jest umiejętne spędzanie czasu wolnego.

---

³⁸ Por. APNDO Opolo. *Kronika szkoły powszechnej i wydziałowej* s. 94-95; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 163.

³⁹ Por. APNDO Opolo. *Kronika szkoły powszechnej i wydziałowej* s. 98-99; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 164-165.

⁴⁰ E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 165.

⁴¹ Zofia Orliczowa z Krzysików, ps. „Krystyna”, „Zofia” (1898 1999) – nauczycielka, porucznik AK. Ukończyła gimnazjum klasyczne we Lwowie. W czasie wojny z Rosją zgłosiła się ochotniczo do służby pomocniczej dworca Lwów Podzamcze. Po wojnie ukończyła studia w dziedzinie fizyki na Uniwersytecie Lwowskim i pracowała na tej uczelni jako asystentka w Instytucie Fizyki. W czasie II wojny światowej służyła w ZWZ-AK; była łączniczką Okręgu Lwowskiego, szefem łączności Okręgu Lwowskiego, sekretarką Stefana Balickiego (szefa oświaty Delegatury Rządu na Kraj w Okręgu Lwowskim). Uczestniczyła także w tajnym nauczaniu. 3 maja 1944 r. komendant południowo-wschodniego AK mianował ją podporucznikiem czasu wojny. Po wojnie przebywała w Krakowie, ukrywając się przed represjami władz komunistycznych; została aresztowana w marcu 1948 r. i skazana na 12 lat więzienia za działalność w organizacji „Wolność i Niezawisłość” (WiN). Od 12 lipca 1928 r. była żoną Władysława Orlicza, matematyka, profesora Uniwersytetu Lwowskiego i Poznańskiego, członka PAN. Zmarła 5 listopada 1999 r. w Poznaniu.

Umieć twórczo spędzić wolny czas i jednocześnie zregenerować siły to działanie wychowawcze, który siostry również podjęły wobec młodzieży, dzieci i studentów.

Mając powyższe na względzie, zdecydowały się w 1917 r. na okazyjny zakup od Anny Wysockiej Chomickiej domu i posiadłości przy ul. Kadeckiej 2 o powierzchni 2,5 ha. Posiadłość, oddalona od domu przy ul. Ochronek 8 o siedem minut drogi tramwajem, posiadała plac tenisowy, lodowisko i plażę oraz staw. Była położona w otoczeniu zalesionych wzgórz, z ogrodem, parkiem i sadem. Nazywano ją „Morskim Okiem” z powodu znajdującego się tam miniaturowego stawu przypominającego „Morskie Oko” w Tatrach. Tutaj siostry z uczennicami często spędzały niedzielne popołudnia lub inny czas wolny od nauki, by zregenerować siły.

4. PRACA SIÓSTR SZKOLNYCH DE NOTRE DAME W TŁUMACZU

Drugim miastem na Kresach Wschodnich, w którym Siostry Szkolne de Notre Dame podjęły pracę, był Tłumacz, leżący 27 km na południowy wschód od Stanisławowa.

Do Tłumacza zaprosił siostry tamtejszy proboszcz ks. Edward Tabaczkowski, który był proboszczem parafii św. Anny od 1910 r. aż do końca swego życia w 1942 r.⁴² Ufundował ochronkę dla sierot wojennych i dzieci repatriantów. Założył dom dla starców, seminarium nauczycielskie, bursę dla uczniów, bezdomnym udzielał schronienia na plebanii. Przebudował i zmienił wizerunek kościoła, podwyższając wieże i zmieniając kształt hełmów⁴³. Był on wielkim społecznikiem, twórcą wielu inicjatyw świeckich i kościelnych w Tłumaczu. Swoje życie poświęcił Kościołowi i ludziom. W trakcie aresztowania skatowany przez gestapo, oddał życie, niosąc pomoc potrzebującym i ratując ludzkie życie⁴⁴.

Ks. Edward Tabaczkowski był mocno zatroskany o edukację młodego pokolenia. W budynkach należących do Magdaleny Dolaisowej zorganizował żeńskie seminarium nauczycielskie z internatem. W 1925 r. Siostry Szkolne de Notre

---

⁴² Ks. Edward Tabaczkowski urodził się 12 października 1872 r. w Trembowli, w województwie tarnopolskim. Jego ojciec był uczestnikiem powstania styczniowego w 1863 r. i wszczepił swojemu synowi umiłowanie Ojczyzny oraz zdolność ponoszenia dla niej ofiar. Po ukończeniu gimnazjum Edward Tabaczkowski złożył egzamin dojrzałości w Złoczowie. Po maturze rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne we Lwowie. Po ich ukończeniu otrzymał tam święcenia kapłańskie w 1898 r. Por. D. NESPIAK. *Polsko-tłumackie powiązania kościoła św. Stanisława, św. Doroty i św. Wacława we Wrocławiu*. „Zeszyty Tłumackie” 2(244) 209 s. 7.

⁴³ Por. Historia miasta Tłumacz. Cz. 1. <<https://miastotlumacz.pl/historia-miasta/>> [dostęp: 22.01.2023].

⁴⁴ Por. D. NESPIAK. *Polsko-tłumackie powiązania* s. 7.

Dame objęły internat i szkołę ćwiczeń przy seminarium nauczycielskim⁴⁵, które prowadziły do czasu utworzenia gimnazjum w 1932 r. Później wynajęły dom u pani Ząbkowskiej i prowadziły internat dla kilkunastu dziewcząt uczęszczających do gimnazjum⁴⁶. W sierpniu 1939 r. proboszcz przekazał siostrom dom piętrowy, w którym miały prowadzić internat⁴⁷.

Siostry prowadziły również pięcioklasową szkołę ćwiczeń przy seminarium nauczycielskim i uczyły niektórych przedmiotów w samym seminarium. Właścicielem seminarium nauczycielskiego było Towarzystwo Nauczania Chrześcijańskiego w Tłumaczu, a jego prezesem ks. Tabaczkowski. Utworzone seminarium nauczycielskie miało umożliwić zdobycie zawodu córkom rodziców dotkniętych kryzysem gospodarczym. Seminarium było pod duchowym kierownictwem Sióstr Szkolnych de Notre Dame. Nauka w nim była bezpłatna. Opłaty szkolne uczennice uiszczaly po ukończeniu szkoły, początkowo po otrzymaniu posady, później niezależnie od tego, w drobnych ratach miesięcznych⁴⁸. Do tego seminarium dziewczęta przybywały z całej Polski. Najwięcej uczennic – 164 – było w roku szkolnym 1928/1929.

W związku z reorganizacją szkolnictwa, na mocy ustawy z 1932 r. utworzono w Tłumaczu gimnazjum koedukacyjne. Od 1932 r. nie przyjmowano już zgłoszeń na pierwszy rok. Dyrektorem i katechetą w seminarium w latach 1925-1928 był ks. Mikołaj Witkowski⁴⁹. W latach następnych katechetą był ks. Edward Tabaczkowski, który w ostatnim roku istnienia seminarium nauczycielskiego – 1935/1936 – był również jego dyrektorem.

Duszą zakładu była s. M. Antonina Kratochwil⁵⁰, przeniesiona do Tłumacza. Ks. Mikołaj Witkowski wspominał o niej, że była nauczycielką wysoce wykwalifi-

---

⁴⁵ Por. APNDO Opole. *Wspomnienia odnośnie domów*: nr 8 – ks. Mikołaj Witkowski; *Wspomnienia o Siostrach de Notre Dame w Tłumaczu w województwie stanisławowskim lwowskiej archidiecezji w latach 1925-1940*. Wrocław 1966 s. 1-2; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame w latach 1939-1947*. Wrocław 1996 s. 15 (mps).

⁴⁶ Por. APNDO Opole. *Domy Małopolski Wschodniej*: nr 6 – s. M. Erotis Kuczera; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 15.

⁴⁷ Por. APNDO Opole. *Ankiety sióstr 1939-1945*: nr 98 – s. M. Marcjana Hus; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 15.

⁴⁸ Por. APNDO Opole. *Ankiety sióstr 1939-1945*: nr 23 – s. M. Bronisława Adamczyk; *Kwestionariusz do pisania wspomnień i zbierania relacji* s. 3; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 265.

⁴⁹ Ks. dr Mikołaj Witkowski urodził się w 1889 r., święcenia kapłańskie otrzymał w 1913 r. Od 1925 r. był katechetą w gimnazjum w Tłumaczu, w latach 1941-1945 administratorem parafii w Mariampolu k. Stanisławowa, od 1945 do 1951 r. katechetą szkolnym w Głubczycach na Opolszczyźnie i proboszczem w Zawiszcach. W latach 1951-1958 był profesorem nauk biblijnych Starego Testamentu w Seminarium Duchownym we Wrocławiu. Por. W. URBAN. *Duszpasterski wkład księży repatriantów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1970*. Wrocław 1970 s. 161.

⁵⁰ S. Maria Antonina Kratochwil, obecnie błogosławiona, urodziła się 21 sierpnia 1881 r. w Witkowicach k. Ostrawy. Do Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame wstąpiła w 1901 r. Pracowała jako nauczycielka w szkołach Zgromadzenia w Karwinie (1906-1909, 1910-1917), we

kowaną, doskonale zaznajomioną z programem i metodą kształcenia i wychowania nowych nauczycielek. Działalność s. M. Antoniny w Tłumaczu przypada na lata 1925-1932. Była to wspaniała postać, człowiek głębokiej wiary, mądra i kompetentna nauczycielka. Cechowała ją bezgraniczna dobroć i życzliwość, radosne ukochanie swego powołania. Emanowała od niej niezmacona pogoda ducha i pokój.

Znakomitą nauczycielką i wychowawczynią według ks. Witkowskiego była również s. M. Joannita Urbisz. Służyła dzieciom i młodzieży Tłumacza w latach 1925-1934 jako nauczycielka robót ręcznych i wychowawczyni. Piękno i praktyczność niezrównanego talentu zauważali zwiedzający coroczną, bardzo estetyczną wystawę robót ręcznych uczennic. S. M. Joannita dbała o bardzo wysoki poziom dobrego tonu i wytwornej kultury osobistej seminarzystek. Lekcje praktyczne prowadziły seminarzystki w pięcioklasowej ćwiczeniówce przy seminarium⁵¹.

Nauczycielki, które kończyły to seminarium, były dobrymi pedagogami i z łatwością otrzymywały posady. O dobrej pracy seminarium świadczy pomyślny wynik wizytacji, przeprowadzonej z ramienia władz szkolnych 19 marca 1929 r. We wspomnianym roku wielu szkołom odebrano po wizytacji prawa publiczne.

Seminarium nauczycielskie w Tłumaczu otrzymało prawa szkoły państwowej w krótkim czasie od rozpoczęcia działalności. Wychowywało przyszłe nauczycielki w duchu patriotycznym i wielkim umiłowaniu Ojczyzny. Z okazji uroczystości religijnych i państwowych urządzano akademie, które uświetniała orkiestra smyczkowa i chór istniejące przy seminarium. W kształceniu młodzieży doceniano rolę wycieczek. Szczególny dar organizowania ich posiadała s. M. Antonia Kratochwil. Pod jej kierownictwem uczennice zwiedzały miasta, kopalnie, fabryki, przemysł, szczególnie na Górnym Śląsku odzyskanym po I wojnie światowej⁵².

Niezapomniane dla uczennic seminarium były majówki. Powracały z nich zwykle późnym wieczorem razem z siostrami, śpiewając. Niemalą rolę wychowawczą

Lwowie (1917-1925), jako przełożona, kierowniczką internatu w Tłumaczu (1925-1932), dyrektorka szkoły i prefekta kandydatek we Lwowie (1932-1939) oraz jako przełożona wspólnoty sióstr w Mikuliczynie (1940-1942). Podczas II wojny światowej 9 lipca 1942 r. wraz z całą wspólnotą sióstr z domu w Mikuliczynie została osadzona w więzieniu w Stanisławowie. W nieludzkich warunkach więziennych (głód, bicie, tortury, szyderstwa itp.) swoim świadectwem chrześcijańskiej miłości i wiary oraz przebaczenia umacniała współsiostry i świeckie współwięźniarki. Zmarła na skutek tortur i tyfusu 2 października 1942 r. w Stanisławowie, pięć dni po uwolnieniu jej wraz z siostrami z więzienia. Została beatyfikowana w grupie 108 męczenników 13 czerwca 1999 r. w Warszawie przez Jana Pawła II. Por. APNDO Opole. *Kronika Mikuliczyna w czasie wojny od 1939-1942* (opracowana w oparciu o wspomnienia sióstr: s. M. Lidii Szotkowskiej, s. M. Armeli Dolibóg, s. M. Jacynty Grzymek, s. M. Bernadety Kwiecińskiej). Opole 1963 s. 6-28; I. HACHULSKA. Świadectwo miłości. Maria Antonina Kratochwil Siostra Szkolna de Notre Dame uświęcała życie, a męczeńską śmiercią dopełniła miary świętości. Opole 1994 s. 32-33.

⁵¹ Por. APNDO Opole. *Wspomnienia odnośnie domów*: nr 8 – ks. Mikołaj Witkowski; *Wspomnienia o Siostrach de Notre Dame* s. 1-3; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 268.

⁵² Por. APNDO Opole. *Wspomnienia odnośnie domów*: nr 8 – ks. Mikołaj Witkowski; *Wspomnienia o Siostrach de Notre Dame* s. 2.

spełniały także zabawy domowe, wieczory rozrywkowe dla seminarzystek i gości. Muzyka, śpiewy, tańce, różne humorystyczne sztuczki budziły zdrową radość. Zakład występował również w kościele parafialnym, w salach miejskiego „Sokoła” i na publicznych placach podczas obchodów religijnych lub narodowych. Młodzież seminarium odgrywała przedstawienia we wspianiałych kostiumach wykonanych przez s. M. Joannitę Urbisz. Przedstawienia cieszyły się bardzo wysoką frekwencją mieszkańców Tłumacza. W niedzielę i w święta uczennice seminarium nauczycielskiego i gimnazjum urządzały wspólne nabożeństwa dla młodzieży w kościele parafialnym. Śpiew kilkuset zdrowych, silnych i młodych głosów, starannie dobranych i wyćwiczonych, wywierał ogromne wrażenie religijne na uczestnikach nabożeństw⁵³.

Zarówno mieszkańcy Tłumacza, władze miejskie i powiatowe, jak i szkolne władze lwowskiego kuratorium odnosiły się z wielkim uznaniem do pracy sióstr, która przyczyniła się do podniesienia kultury i życia duchowego środowiska⁵⁴.

Oprócz wspianiałej pracy edukacyjno-wychowawczej w Tłumaczu siostry zdobyły miejscowy kościół parafialny pw. św. Anny, który, niestety, został całkowicie zniszczony podczas II wojny światowej. Cudowny obraz z kościoła został uratowany przez parafian i obecnie znajduje się w Siedlakowicach na Dolnym Śląsku⁵⁵.

Siostry zostały zmuszone do opuszczenia domu w Tłumaczu w pierwszych dniach września 1939 r. Rosjanie urządzili w nim bowiem szpital. Znalazły wówczas mieszkanie na plebanii u ks. Tabaczkowskiego. Jako środki utrzymania otrzymały od proboszcza kawałek ogrodu. W czerwcu 1941 r. Tłumacz zajęli Niemcy⁵⁶. Siostry mieszkaly na plebanii aż do kwietnia 1944 r., do dnia, kiedy plebania została zbombardowana. Następnie na kilka tygodni zatrzymały się w domu pożydowskim. Ostatecznie opuściły Tłumacz w lipcu 1944 r., udając się do domu w Bielsku. W ten sposób zakończyła się działalność Zgromadzenia w Tłumaczu⁵⁷.

---

⁵³ Por. *tamże*.

⁵⁴ Por. APNDO Opole. *Wspomnienia odnośnie domów*: nr 8 – ks. Mikołaj Witkowski; *Wspomnienia o Siostrach de Notre Dame* s. 2-3.

⁵⁵ Por. *Siedlakowice*. <<https://pl.wikipedia.org/wiki/Siedlakowice>> [dostęp: 20.04.2023].

⁵⁶ Por. APNDO Opole. *Ankiety sióstr 1939-1945*: nr 98 – s. M. Marcjana Hus; *Wspomnienia odnośnie domów*: nr 8 – ks. Mikołaj Witkowski; *Wspomnienia o Siostrach de Notre Dame* s. 2; *Domy Małopolski Wschodniej*: nr 6 – Wspomnienia o filii Tłumacz; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 31.

⁵⁷ Por. APNDO Opole. *Domy Małopolski Wschodniej*: nr 6 – Wspomnienia o filii Tłumacz.

5. PRACA SIÓSTR SZKOLNYCH DE NOTRE DAME W MORSZYNIE

Siostry Szkolne de Notre Dame wpisały się także w dzieje uzdrowiskowej miejscowości Morszyn⁵⁸ w województwie stanisławowskim.

Z uwagi na stan zdrowia niektórych z nich zaistniała potrzeba otwarcia domu w tej miejscowości. 7 września 1932 r. ówczesna przełożona polskiej prowincji matka M. Jarosława Bonczek nabyła od Hykoły Huńkiewicza parcelę budowlaną o powierzchni 1513 m² pod budowę domu i ogród. W 1933 r. wybudowano jednopiętrową willę modrzewiową ze szklanymi werandami, mieszczącą 25 pokoi i kaplicę, oraz przylegający do domu murowany garaż. Do domu należał duży ogród o łącznej powierzchni 1 ha. 2 lipca abp Bolesław Twardowski dokonał poświęcenia domu i kaplicy pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Przy tej okazji uzgodnił z matką M. Jarosławą Bonczek, że dom będzie służył również kapłanom przyjeżdżającym na kurację. Początkowo troszczyły się o niego trzy siostry: s. M. Marcelina Kitlińska, s. M. Jakobina Lach i s. M. Agata Błądek⁵⁹.

W Morszynie siostry nie prowadziły działalności bezpośrednio na polu edukacyjnym, miała ona charakter pracy charytatywnej. Przyjmowały kapłanów kuracjuszy od lipca 1934 r. Pierwszym gościem był abp Bolesław Twardowski, metropolita lwowski, wraz ze swoim sekretarzem ks. Kazimierzem Słoneckim. Wśród innych znaczniejszych gości, którzy przebywali na kuracji, byli: bp Bernard Dembek z diecezji łomżyńskiej, bp Wojciech Tomaka z diecezji przemyskiej, abp Eugeniusz Baziak z archidiecezji lwowskiej, ks. Zygmunt Hałunowicz, kanclerz Kurii Metropolitalnej obrządku łacińskiego we Lwowie, ks. prof. Władysław Pilin, pułkownik szkoły kadeckiej, a zarazem kapelan Sióstr Opatrzności Bożej, a także książe o. Michał Czartoryski, dominikanin, który przyjeżdżał przez trzy lata i w czasie swego pobytu wykonywał plany budowy kościoła w Warszawie. W domu w Morszynie zamieszkiwali także księża jezuiti, marianie, ojcowie

---

⁵⁸ Morszyn posiadał rozbudowaną bazę turystyczną oraz długie tradycje balneologiczne, sięgające XV w. Zlokalizowany wśród malowniczych lasów na wysokości 340 m n.p.m. Pod koniec XIX w. Morszyn uzyskał światową sławę. W okresie międzywojennym wybudowano tu szpital, a także najbardziej rozpoznawalny obiekt uzdrowiska – pijalnię wód mineralnych „Grzybek” – symbol miasta. W Morszynie leczono chorych na cukrzycę, przewlekły gościec stawowy, artretyzm, schorzenia jelit i dróg moczowych, nadkwasoty, choroby serca i układu nerwowego. W 1924 r. Morszyn został uznany za uzdrowisko posiadające charakter kurortu, a woda „Morszanka” była popularna w całej II Rzeczypospolitej. Por. *Balneologiczny Kurort Morszyn*. <<https://www.nieznanaukraina.pl/97/morszyn/>> [dostęp: 21.01.2023]; W. CHRZANOWSKI. *Morszyn rozślawiła „Morszanka”*. „turystyka.wp.pl” 13 maja 2017 [dostęp: 20.01.2023].

⁵⁹ Por. APNDO. Plany, wyciągi hipoteczne odnośnie domów Sióstr Szkolnych de Notre Dame, Lwów. Koncesja (na otwarcie i prowadzenie pensjonatu), 3.10.1934 nr AC 2/1934; Umowa kupna-sprzedaży, 7.09.1932; Uchwała Sądu Grodzkiego w Bolechowie, 26.11.1937, Dhl997/37; *Schematismus des Ordens*, 1935 s. 266-267; APNDO Opole. *Domy Małopolski Wschodniej*: nr 5 – *Kronika domu w Morszynie* s. 1-3; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 57; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 14.

franciszkanie i wielu księży diecezjalnych, jak również kapłani obrządków ormiańskiego i greckiego. Przybywało wielu kapłanów z Pomorza i ze Śląska. Księża odprawiali Msze św. w kaplicy sióstr. Zdarzało się, że jednego dnia odprawiono 15 Mszy. Z gościnności w domu w Morszynie korzystały także siostry zakonne innych zgromadzeń: urszulanki Unii Rzymskiej, siostry miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, felicjanki, siostry ze Zgromadzenia Ducha Świętego z Krakowa, boromeuszki, ksieni sióstr benedyktynek i księżna Teresa Czartoryska – niepokalanka. Z kuracjuszy świeckich u sióstr zamieszkiwała hrabina Anna Potocka, a także m.in. nauczycielki oraz inżynierowie⁶⁰.

Obowiązki przełożonej domu pełniła s. M. Reginalda Groeger. W czasie wakacji mieszkała w Morszynie, natomiast w ciągu roku szkolnego dojeżdżała ze Lwowa. Ona też troszczyła się o biedne, miejscowe dzieci i zaopatrywała je w odzież.

Siostry Szkolne de Notre Dame pracowały bardzo ofiarnie i owocnie ku zadowoleniu wszystkich aż do wybuchu II wojny światowej⁶¹. Wtedy rozpoczął się nowy rozdział w ich dziejach. W pierwszych dniach września 1939 r. w Morszynie zatrzymali się na nocleg uchodźcy ze Śląska oraz grupy rozbrojonych żołnierzy polskich, którzy, wmieszani w tłum, śpieszyli do granicy rumuńskiej. We wrześniu 1939 r. wojska niemieckie nie dotarły do Morszyna, gdyż zatrzymały się pod Stryjem. 18 września 1939 r. wkroczyły natomiast wojska radzieckie. Kilkanaście dni później nowa władza zaczęła upaństwowiać mienia prywatne. Pierwszy nakaz opuszczenia domu siostry otrzymały 10 grudnia 1939 r. Udało im się uzyskać od władz okupacyjnych zezwolenie na zajęcie suterenu: jednego małego pokoiku dla stróża, kuchni i jeszcze jednego pokoiku, który wcześniej w czasie zimy służył jako piwnica do przechowywania kwiatów i narzędzi ogrodowych. Na przeprowadzkę dano siostrom 2-3 godziny, w czasie których zdołały ustawić w suterenie pięć łóżek i poznosić trochę innych rzeczy. Po wyznaczonym czasie zaplombowano wszystkie pokoje i korytarze. W styczniu 1940 r. dom zajęli Rosjanie. Jako nowi właściciele nocą wywozili z niego m.in. pościel, zastawę stołową oraz meble. 20 maja 1940 r. siostry otrzymały nakaz całkowitego opuszczenia domu. Znalezienie nowego mieszkania było bardzo trudne, gdyż zamieszkujący okolicę Ukraińcy mieli zakaz przyjmowania Polaków. Siostry musiały kilkakrotnie opuszczać zdobywane z trudem mieszkania⁶².

⁶⁰ Por. APNDO. *Domy Małopolski Wschodniej*; nr 5 – *Kronika domu w Morszynie* s. 1-3; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 57; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 14.

⁶¹ Por. E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 57; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 14.

⁶² Por. APNDO Opole. *Kronika Morszyna w czasie wojny 1939-1945* s. 3, 6-10, 18-22, 29-33, 41, 45, 57; *Domy Małopolski Wschodniej*; nr 5 – s. M. Alojza Leś. *Kronika naszego domu w Morszynie*;

Po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej 22 czerwca 1941 r. i zajęciu przez Niemców Morszyna siostry czyniły starania u władz niemieckich w Stryju o odzyskanie domu. 4 sierpnia 1941 r. uzyskały zezwolenie na zamieszkanie w domu w charakterze jego stróżów. Przeprowadziły się 9 sierpnia 1941 r. Wczesną wiosną 1942 r. Niemcy przeznaczili dom sióstr dla 80 niemieckich dzieci. Ze względu na przyjętą przez nie pracę w kuchni pozwolono im zamieszkać w wilgotnym pokoiku w suterenie. Po pewnym czasie uzyskały zgodę na zajęcie dwóch pokoiów nad garażem. Zmieniające się grupy dzieci przebywały w domu sióstr do 6 stycznia 1944 r., kiedy to przejęło go wojsko niemieckie. Kaplica w domu została zniszczona w Wigilię Bożego Narodzenia 1943 r. W tym dniu Niemcy urządzili w niej zabawę dla żołnierzy. Wówczas w miejscu porąbanego i wyrzuconego ołtarza umieścili wielki obraz Hitlera⁶³.

Żołnierze niemieccy opuszczający Morszyn przed zbliżającym się frontem zabrali z domu wszystkie meble, zostawili jedynie te, które były w pokojach sióstr. Zabrali także żywność z kuchni i warzywa z ogrodu, który stratowali końmi. Po zdobyciu Morszyna przez Rosjan, z obawy przed grasującymi od zimy banderowcami ukraińskimi, którzy mścili się na ludności polskiej, siostry nocowały na probostwie w centrum Morszyna. 17 lutego 1945 r. wyjechały do Stryja, a następnie do Lwowa. Z powodu braku dokumentów musiały wrócić do Stryja, który opuściły 18 czerwca 1945 r., udając się na ziemie zachodnie powojennej Polski⁶⁴.

6. PRACA SIÓSTR SZKOLNYCH DE NOTRE DAME W MIKULICZYNI

Siostry Szkolne de Notre Dame zaznaczyły swoją obecność w jeszcze jednej miejscowości na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej – w Mikuliczynie⁶⁵.

Miejscowość była wymarzona do zaczerpnięcia nowych sił do pracy w szkole. 5 listopada 1936 r. Zgromadzenie zakupiło tam od Olgi z Hałajczuków Chirrowskiej jednopiętrową, drewnianą willę pod nazwą „Jura”, którą przeznaczyło na wypoczynek dla uczennic gimnazjum lwowskiego. W willi mieściło się 19 pokoi.

Ankiety sióstr 1939-1945: nr 4 – s. M. Agata Błądek; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 33.

⁶³ Por. *tamże*.

⁶⁴ Por. APNDO Opole. *Kronika Morszyna* s. 3, 6-10, 18-22, 29-33, 41, 45, 57; *Domy Małopolski Wschodniej*: nr 5 – s. M. Alojza Leś. *Kronika naszego domu w Morszynie*; *Ankiety sióstr 1939-1945*: nr 4 – s. M. Agata Błądek; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 34.

⁶⁵ Mikuliczyn położony w górach w dolinie Prutu. Leży na terenie Huculszczyzny, na granicy Pokucia i Gorganów. W II Rzeczypospolitej miejscowość była siedzibą gminy wiejskiej Mikuliczyn w powiecie nadwórniańskim, województwo stanisławowskie, uzdrowisko. Liczne przewodniki turystyczne podają, że jego terytorium rozciągało się na 44 km od miasta Jaremcze do granicy z Zakarpaciem. Por. *Mikuliczyn*. <<https://pl.wikipedia.org/wiki/Mikuliczyn>> [dostęp: 20.04.2023].

Wraz z łąką i rolą dom zajmował powierzchnię 25 a i 20 m². Prace nad jego odnowieniem, modernizacją i wyposażeniem ukończono w 1938 r.⁶⁶

W kronice domu z Mikuliczyna możemy przeczytać informacje o jego funkcjonowaniu i podejmowanej przez siostry służbie:

W czasie wakacji dom był wypełniony wczasowiczami. Nawet wielu Ukraińców przychodziło do nas na obiady. Tu przyjeżdżały siostry z całej prowincji na wakacje i dla poratowania zdrowia⁶⁷.

Przybywali tutaj na wypoczynek rodzice uczennic oraz inni wczasowicze. Przyjeżdżali także kuracjusze ze Szwecji, Norwegii. Dom zaszczylił swoim przybyciem także ksiądz dyrektor Rudolf Opacki z gimnazjum sióstr we Lwowie i ks. Kazimierz Słonecki, sekretarz abp. Twardowskiego.

W Mikuliczynie siostry prowadziły również inną formę działalności oświatowo-wychowawczej – kursy robót ręcznych i gospodarstwa domowego. Były one odpowiedzią na ówczesne zapotrzebowanie społeczne w zakresie zawodowego kształcenia dziewcząt. Siostry uczyły szycia, gotowania i innych przedmiotów gospodarstwa domowego. Doksztalceniem zawodowym dziewcząt w Mikuliczynie zajmowała się s. M. Jacynta Grzymek. Uczyła one dziewczęta szycia bielizny, odzieży, haftowania, natomiast s. M. Armela Dolibóg uczyła je gotowania, pieczenia i innych prac gospodarczych. Matki dziewcząt, aby przyspieszyć rozpoczęcie doksztalcenia swych córek, pożyczyły nawet maszynę do szycia. Początkowa liczba pięciu zgłoszonych dziewcząt stale wzrastała. Konkretnych liczb, mimo poszukiwań, nie można ustalić⁶⁸.

Zgromadzenie było otwarte na wezwanie Kościoła i na nie odpowiadało. W Mikuliczynie wyrazem tej odpowiedzi była troska o zakrycie⁶⁹. Pożyteczną działalność sióstr przerwał wybuch II wojny światowej. W planach okupantów nie było miejsca dla wiary i Kościoła katolickiego⁷⁰.

Dom służący jako miejsce wypoczynku dla sióstr i uczennic lwowskich po wybuchu II wojny światowej zmienił charakter i przekształcił się w schronisko. W pierwszych dniach września zatrzymało się tu na noc 16 polskich oficerów. Rano zrywali wszelkie oznaki rangi i palili dokumenty wojskowe. Zmierzali na Węgry i namawiali siostry do opuszczenia wraz z nimi autobusem tego miejsca. Siostry odmówiły, gdyż uznały to za ucieczkę i tchórzostwo. Po przemarszu wojska

---

⁶⁶ Por. APNDO Opole. *Kronika Mikuliczyna* s. 1; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 14.

⁶⁷ APNDO Opole. *Kronika Mikuliczyna* s. 1.

⁶⁸ Por. APNDO Opole. *Ankiety Sióstr 1939-1945*: nr 62 – s. M. Jacynta Grzymek; *Przeżycia w Mikuliczynie* s. 1-2; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 335.

⁶⁹ Por. APNDO Opole. *Ankiety sióstr 1939-1945*: nr 62 – s. M. Jacynta Grzymek; E. KUPKA. *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych* s. 355.

⁷⁰ Por. *Czego nie ma w podręcznikach historii*. Praca zbiorowa. Gliwice 1991 s. 111.

ze wszystkich stron Polski codziennie napływali nowi uciekinierzy. Siostry narażając się miejscowym władzom, przyjmowały ludzi znajdujących się bez dachu nad głową, dzieliły się ostatnim kawałkiem chleba, opatrywały rany. Po zajęciu Mikuliczyna przez wojska radzieckie przyjęły służebniczki dębickie, które zostały wyrzucone ze swego domu. W listopadzie 1939 r. przełożona prowincjalna matka M. Jarosława Bonczek wysłała do Mikuliczyna s. M. Sabinę Dziurdzie, aby pomogła siostrą przygotować świeckie ubiory, ponieważ pokazywanie się w stroju zakonnym było zabronione. Pod koniec listopada siostry po raz pierwszy poszły do kościoła w cywilnym ubraniu. Ludzie przyjęli to z płaczem, a potem pomagali w uzupełnianiu garderoby⁷¹.

W Wigilię Bożego Narodzenia, 24 grudnia 1939 r., nastąpiło brutalne upaństwowienie domu przez okupacyjne władze radzieckie. Spisywanie inwentarza trwało do godz. 2.00 w nocy. Dziewięcioosobowa wspólnota mogła zamieszkać tylko w jednym pokoju, w którym siostry musiały umieścić dziewięć łóżek. Złe warunki lokalowe i brak wyżywienia spowodowały, że siostry zaczęły chorować. W styczniu 1940 r. nastąpiła zmiana przełożonej wspólnoty. W miejsce s. M. Placydii Altaner-Adamskiej przybyła ze Lwowa s. M. Antonina Kratochwil. Mimo trudnej sytuacji siostry w Mikuliczynie tworzyły atmosferę rodzinną i pełną pokoju. Przebywający tam na kuracji ks. Jan Budkiewicz⁷² uczył je języka rosyjskiego, by każda posiadała umiejętność pisania i czytania w tym języku⁷³.

Na okres ferii świątecznych dom został oddany do użytku lwowskiej młodzieży akademickiej. W marcu 1940 r. siostry musiały opuścić nawet swój pokój, gdyż cały dom przekazano Sanatorium Przeciwgruźliczemu z Istebnej. Wówczas znalazły schronienie u służebniczek obrządku grekokatolickiego, w trzech małych pokoikach. Mogły także korzystać ze wspólnej kuchni⁷⁴.

W trudnej sytuacji materialnej podejmowały się różnych prac fizycznych. Czas okupacji sowieckiej przeżywały w ciągłej obawie przed wywozem na Sybir. Ten straszny los spotkał s. M. Augustynę Zielińską, zabraną nocą z 28/29 czerwca 1940 r. wraz z rodziną sędziego Kasińskiego, w której sprawowała opiekę nad

⁷¹ Por. APNDO Opole. *Kronika Mikuliczyna* s. 3; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 120.

⁷² Ks. Jan Budkiewicz urodzony w 1902 r. katecheta z parafii Równe na Wołyniu, przebywający na leczeniu w Mikuliczynie, powiat Nadworna (archidiecezja lwowska, dekanat Stanisławów), został aresztowany w czerwcu 1943 r. przez policjantów ukraińskich i przekazany do gestapo w Stanisławowie. Zmarł po kilku tygodniach w więzieniu. Por. S. SIEKIERKA, H. KOMAŃSKI, E. RÓŻAŃSKI. *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie stanisławowskim 1939-1946*. Wrocław 2008 s. 341-342.

⁷³ Por. APNDO Opole. *Kronika Mikuliczyna* s. 5; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 121.

⁷⁴ Por. APNDO Opole. *Kronika Mikuliczyna* s. 2-6; J. SWASTEK. *Siostra Maria Antonina Kratochwil (1881-1942)*. Wrocław 1999 s. 8-9; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 32.

dwuletnią Krysią⁷⁵. Prowadziła z siostrami obszerną korespondencję. Chorowała ciężko na tyfus. Mimo braku należytej opieki Bóg zachował ją przy życiu, by wśród zesłańców mówiła o Nim, uczyła religii, chrzczyła, pocieszała, podnosiła na duchu⁷⁶.

Siostry nie raz odejmowały sobie od ust, by wysłać paczki żywnościowe, a czasem i odzieżowe, i poratować bardziej potrzebujących. Prócz prac fizycznych latem zbierały jagody i grzyby. Ziemniaków dostarczał im gospodarz, u którego pracowały.

Do agresji Niemiec na Związek Radziecki 27 czerwca 1941 r. przyłączyły się Węgry, które skierowały swych żołnierzy na front wschodni⁷⁷. Po wkroczeniu wojsk węgierskich do Mikuliczyna siostry mogły wrócić do swojego klasztoru, jednak zamieszkać mogły tylko w części domu, gdyż po przeniesieniu Sanatorium Przeciwgruźliczego urządzono tam szkołę ukraińską⁷⁸.

9 lipca 1942 r. cała wspólnota sióstr wraz z przełożoną s. M. Antoniną Kratochwil została aresztowana przez gestapowców, którzy po wyjeździe wojsk węgierskich wiosną 1942 r. objęli rządy na tym obszarze. W Mikuliczynie rozpoczęła się droga męczeństwa do chwały ołtarzy bł. s. M. Antoniny Kratochwil. Po zwolnieniu sióstr z więzienia w Stanisławowie 26 września 1942 r. w ciągu 24 godzin miały one stawić się w urzędzie gestapo w Tatarowie, gdzie otrzymały nakaz wyprowadzenia się z Mikuliczyna w ciągu trzech dni. Dom w Mikuliczynie opuściły 30 września 1942 r., udając się przez Stanisławów do Lwowa⁷⁹.

ZAKOŃCZENIE

Działalność Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame na Kresach to owocny czas służby edukacyjnej Kościołowi i Polsce w latach 1904-1945. Praca wychowawcza z młodzieżą i dziećmi w placówkach domów zakonnych przynosiła oczekiwane efekty, kształtując młodych ludzi w duchu ewangelicznych i patriotycznych wartości, a przede wszystkim wychowując młode dziewczęta na pobożne, światłe i skromne niewiasty, które w duchu Ewangelii potrafiły przeżyć swoje życie zgodnie ze swym stanem i powołaniem.

⁷⁵ Por. APNDO Opole. *Karty indywidualne sióstr 1939-1945*: nr 16 – s. M. Augustyna Zielińska; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 32.

⁷⁶ Por. APNDO Opole. *Kronika Mikuliczyna* s. 7; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 122.

⁷⁷ Por. *Encyklopedia II wojny światowej*. Praca zbiorowa pod kierunkiem K. Sobczaka. Warszawa 1975 s. 633.

⁷⁸ Por. APNDO Opole. *Kronika Mikuliczyna* s. 10; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 123.

⁷⁹ Por. APNDO Opole. *Kronika Mikuliczyna* s. 10-12, 29-36; J. SWASTEK. *Siostra Maria Antonina Kratochwil* s. 10, 12-13; I. HACHULSKA. *Świadectwo miłości* s. 30-36; E. GOŁĄBEK. *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame* s. 32.

Z pewnością, gdyby nie II wojna światowa i zmiana granic i systemów politycznych po jej zakończeniu, Zgromadzenie nadal kontynuowałoby pracę na Kre-sach Wschodnich, pomnażając dobro przez wychowanie młodego pokolenia oraz rozwijając jeszcze bardziej swoją działalność.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła

1. Rękopisy

Ankiety sióstr 1939-1945.

Domy Małopolski Wschodniej.

Karty indywidualne sióstr 1939-1945).

Kronika domu w Morszynie.

Kronika Mikuliczyna w czasie woj.ny od 1939-1942 (opracowana w oparciu o wspomnienia sióstr: s. M. Lidii Szotkowskiej, s. M. Armeli Dolibóg, s. M. Jacynty Grzymek, s. M. Bernadety Kwiecińskiej). Opole 1963.

Kronika Sodalicji Mariańskiej uczennic Gimnazjum i Liceum Sióstr de Notre Dame we Lwowie 1929-1939.

Kronika szkoły powszechnej i wydziałowej we Lwowie 1904-1939.

Pismo Magistratu Król. Stoł. m. Lwowa, 22.02.1930, L.M. 23.227/30 W.III., do Kongregacji Sióstr Szkolnych de Notre Dame.

Plany, wyciągi hipoteczne odnośnie domów Sióstr Szkolnych de Notre Dame, Lwów. Pismo Król. Stoł. m. Lwowa, 18.08.1927 r. L.M.60.539/27 W.III., do Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame.

Sprawozdania Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Sióstr de Notre Dame za lata 1927-1939.

Sprawozdania z wizytacji Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Sióstr de Notre Dame we Lwowie za lata 1928-1938.

Wspomnienia o filii Tłumacz.

2. Źródła drukowane

Catalogus Universi Venerabilis Cleri Secularis et Regularis Archidioecesis Leopoliensis Rit. Lat. pro Anno Domini 1905. Leopoli 1905.

Catalogus Universi Venerabilis Cleri Secularis et Regularis Archidioecesis Leopoliensis Rit. Lat. pro Anno Domini 1906. Leopoli 1906.

Die Schlesische Ordensprovinz der Kongregation der Armen Schulschwestern von U.L. Fr. von 1851 bis 1926.

Dziennik Sługi Bożego Józefa Bilczewskiego Arcybiskupa Lwowskiego o. ł. Lwów 1921.

Ein Gedenblatt verfasst von Mitgliedern der Provinz. Breslau 1926.

JOB S.F.: Geist der Verfassung des religiösen Vereins der Armen Schulschwestern de Notre Dame, zur Erziehung der weiblichen Jugend. Stadtamhof 1839.

PEŁCHERSKI M., ŚWIĄTEK M.: Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1969. Podstawowe akty prawne. Warszawa 1972.

WITKOWSKI M.: *Wspomnienia o Siostrach de Notre Dame w Tłumaczu w województwie stanisławowskim lwowskiej archidiecezji w latach 1925-1940*. Wrocław 1966.

II. Opracowania

ABBELEN P.M.: *Die Erwürdige Mutter Carolina Friess, Erste General-Comissärin der Schulschwestern von Notre Dame. Ein Lebens und Charakter-Bild*. St. Louis 1892.

Czego nie ma w podręcznikach historii. Praca zbiorowa. Gliwice 1991.

DULCZEWSKI Z.: *Walka o szkołę na wsi galicyjskiej w świetle stenogramów Sejmu Krajowego 1861-1914*. Warszawa 1953.

Encyklopedia II wojny światowej. Praca zbiorowa pod kierunkiem K. Sobczaka. Warszawa 1975.

FRIESS F.: *Leben der Erwürdigen Mutter Maria Theresia v. Jesu Gerhardinger, Gründerin und erste Generaloberin des Ordens der Armen Schulschwestern de Notre Dame*. München 1907.

GOŁĄBEK E.: *Prowincja polska Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame w latach 1939-1947*. Wrocław 1996.

GRABOWSKA W.: *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1932-1939*. Wrocław 1976.

GRODZISKI S.: *W Królestwie Galicji i Lodomerii*. Kraków 1976.

HACHULSKA I.: *Świadectwo miłości. Maria Antonina Kratochwil Siostra Szkolna de Notre Dame uświęcała życie, a męczeńską śmiercią dopełniła miary świętości*. Opole 1994.

HUBERT W.E.: *Mutter Alexia le Clerc. Leben von ihr selbst und einer ihrer ersten Gefährtinnen beschrieben*. Meinz 1897.

KIEDOS J.: *Działalność oświatowo-wychowawcza Sióstr Szkolnych de Notre Dame w Bielsku i Strumieniu*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 25/26:1992-1993.

KREUSCH E.: *Leben des Heiligen Peter Fourier Pfarres von Mattaincourt, Stifiers der Kongregation U.L. Frau (Notre Dame), Reformators der Augustiner-Chorherren*. Steyl 1899.

KUPKA E.: *Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame w Polsce (1904-1939)*. Wrocław 1982.

MITTERMÜLLER R.: *Leben und Wirken des frommen Bischofs Michael Wittmann von Regensburg*. Milwaukee 1879.

NESPIAK D.: *Polsko-tłumackie powiązania kościoła św. Stanisława, św. Doroty i św. Wacława we Wrocławiu*. „Zeszyty Tłumackie” 2(244) 209 s. 7.

PLETL G.: *Der hl. Peter Fourier ein Freund des Volkes und ein Bild der priesterlichen Caritas*. Warburg 1913.

POELLINGER A.: *Bischof Wittmann und seine Zeit* (†8 März 1833). Regensburg (b.r.w.).

PYSIEWICZ-JĘDRUSIK R., PUSTELNIK A., KONOPSKA B.: *Granice Śląska*. Wrocław 1998.

SCHÜTZ J.H.: *Das segensreiche Wirken der Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche in Deutschland samt Ordenstrachtenbildern, I*. Paderborn 1926.

SIEKIERKA S., KOMAŃSKI H., RÓŻAŃSKI E.: *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie stanisławowskim 1939-1946*. Wrocław 2008.

SWASTEK J.: *Siostra Maria Antonina Kratochwil (1881-1942)*. Wrocław 1999.

TARNAWSKI M.: *Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki rys życia i prac*. Lwów 1924.

URBAN W.: *Duszpasterski wkład księży repatriantów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1970*. Wrocław 1970.

URBAN W.: *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815-1965)*. Rzym 1966.

Żywot św. Piotra Fourier kanonika regularnego laterańskiego kanonizowanego dnia 27 maja 1897 r. Kraków 1897.

III. Strony internetowe

Balneologiczny Kurort Morszyn. <<https://www.nieznanaukraina.pl/97/morszyn/>> [dostęp: 21.01.2023].

CHRZANOWSKI W.: *Morszyn rozślawiła „Morszanka”*. „turystyka.wp.pl”, 13 maja 2017 [dostęp: 20.01.2023].

Historia miasta Tłumacz. Cz. 1. <<https://miastotlumacz.pl/historia-miasta/>> [dostęp: 22.01.2023].

Mikuliczyn. <<https://pl.wikipedia.org/wiki/Mikuliczyn>> [dostęp: 20.04.2023].

Siedlakowice. <<https://pl.wikipedia.org/wiki/Siedlakowice>> [dostęp: 10.04.2023].

Św. Józef Bilczewski, arcybiskup. <<https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/10-23b.php3>> [dostęp: 14.04.2023].

Streszczenie: W 1904 r. abp Józef Bilczewski zaprosił Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame do Lwowa, by swoją działalnością edukacyjno-wychowawczą objęło młodzież zagrożoną utratą wiary katolickiej. Od tego roku siostry rozpoczęły swą pracę na polu wychowawczym na Kresach Wschodnich. Działalność edukacyjną prowadziły w pięciu placówkach – we Lwowie (dwie placówki), w Tłumaczu, Morszynie, Mikuliczynie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości siostry włączyły się w odbudowę duchową i kulturową narodu i Kościoła. Celem tego artykułu jest przybliżenie działalności Zgromadzenia i ukazanie jego wkładu w rozwój mieszkańców Kresów Wschodnich.

Słowa kluczowe: Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame, abp Józef Bilczewski, edukacja, wychowanie, religia katolicka, Lwów, Mikuliczyn, Morszyn, Tłumacz.